

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Sayı: 4 - Yıl: 2016
BAYBURT

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF DIVINITY FACULTY OF BAYBURT UNIVERSITY

ISSN:2148-6700

Üniversitesi Adına Sahibi / Owner on behalf of Bayburt University
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Dekan / Dean)

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Dekan / Dean)

Editör / Editor
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ŞEN

Editör Yrd. / Editorial Assistants
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Yakup MAHMUTOĞLU

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU
Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ŞEN
Yrd. Doç. Dr. Nevzat AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Yakup MAHMUTOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Ömer DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Suat ERDEM
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Gazi ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Eid Fathi Abdullatif Abdulaziz
Arş. Gör. Mehmet SEVER

Yayın Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Emin Aşık KUTLU
KATÜ İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Sadık KILIÇ
Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa ALICI
Erzincan Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdullah KARAMAN
Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Hulusi ARSLAN
İnönü Ü. İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Kayseri Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK
Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Contact Address

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dergi), BAYBURT
Tel: +90 458 211 11 53, +90 458 211 11 92 -93 Fax: +90458 211 11 95
e-mail: ilafdergi@bayburt.edu.tr

Tasarım / Baskı

Rana Ajans / Muhammet S. KARACA

SAYI HAKEMLERİ

Prof Dr. Ömer KARA (Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Aydın TEMİZ (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Selim TÜRCAN (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Süleyman PAK (Gaziosman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Resul ERTUĞRUL (Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Gazi ÖZDEMİR (Bayburt Üniversitesi İnsan ve Tolum Bilimleri Fakültesi)

Prof Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof Dr. Bedri GENCER (Yıldız Teknik Fakültesi Fen Edebiyat Fakültesi)

Prof Dr. Musa BİLGİZ (Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇALIŞKAN (Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

İÇİNDEKİLER

KUR'AN AYETLERİ İŞİĞİNDA TARİHİN TEKERRÜRÜ PROBLEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Gör. Zeynep CERAN

9 - 31

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA GÖREVDE YÜKSELME MAKALELERİNE BİR ÖRNEK

- Hafız Mehmed Emin Risalesi -

Yrd. Doç. Dr. İsmail BAYER - Yrd. Doç. Dr. Necattin HANAY

33 - 51

İKİ OSMANLI İSLAM BİLGİNİNİN 'İ'DAD-I KUVVET' KONUSUNDAKİ TARTIŞMALARI: SİVAS MEBUSU MUSTAFA TAKÎ EFENDİ VE ALAY MÜFTÜSÜ FAHREDDİN EFENDİ'NİN KUVVET HAZIRLAMA KONUSUNDAKİ KARŞILIKLI AÇIKLAMALARI

Fatih ÇINAR

53 - 74

KESİRLERLE BİLMECELİ TARİH USÛLÜ VE ÇÖZÜMÜ

Prof. Dr. Arif YILDIRIM

75 - 95

MUHAMMED HÂDİMÎ'NİN ENFÂL SURESİNİN 23. ÂYETİNİ TEFSİRİ HAKKINDA RİSALESİNİN TAHKİKLİ NEŞRİ

Yrd. Doç. Dr. Harun BEKİROĞLU

97 - 116

KUR'AN AYETLERİ İŞİĞİNDA TARİHİN TEKERRÜRÜ PROBLEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zeynep CERAN*

Özet: Bu makale gerek ilkel gerekse modern olarak isimlendirilsin, hemen tüm tarih anlayışlarının sorunsal kabul ettiği 'tarihin tekerrürü' olgusunu, Kur'an ayetleri ışığında ele almaktadır. Bu çerçevede öncelikle tekerrür probleminin kapsamına, bu problemin getirisi konumundaki alt problemlere ve Kur'an dışı düşünce sistemlerinin tekerrür olgusuna yaklaşımlarına değinilmektedir. Ardından Kur'an'ın tekerrüre yüklediği anlamın ne olduğuna, onun, tarihsel yaşanmışlıkların hangi yönlerinde tekerrürü kabul edip hangi yönlerinde etmediğine, Kur'an'ın tarihte tekerrürü kabul etmesi veya etmemesinin vahyin hakikatini nasıl etkilediğine cevap aranmaktadır. Son olarak Kur'an'ın tarih anlayışı ile Kur'an dışı düşünce sistemlerinin tarih anlayışlarının tekerrür problemine yaklaşımlarındaki farklılıklar ortaya konmaktadır. Buradan hareketle vahyi esas alan yaklaşımla, vahiy dışı bir düşünceyi esas alan yaklaşımların farkı da belirgin hale getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Anlayışları, Kur'an'da Tarih, Tekerrür, Olgü, Tarih Felsefesi.

In The Light Of Qoranic Verses, Evaluation Of Historical Repetition Problem

Abstract: This article deals with the phenomenon of historical repetition which is seen as a problematic by nearly all the approaches of history called as primitive or modern. In this context firstly, extension of the repetition problem, sub-problems brought by the main one and approaches of mental systems apart from Qoran to the phenomenon of historical repetition are mentioned, then answers are sought to some questions like what mean does Qoran give to historical repetition? In which dimensons of historical events does Qoran accept or refuse historical repetition? In which dimensons does the acceptance or refusal of historical repetition of Qoran affect the reality of divine inspiration? etc. Finally, the main differences about the phenomenon of historical repetition seen in the history approaches of Qoran and other mental systems apart from it, are given. From this point of wiew, the main difference between mental systems, one of which is based on divine inspiration and others of which are based on a thought else, is made clear.

Key Words: Approaches of History, History in Qoran, Repetition, Phenomenon, Philosophy of History.

* Ar. Gör., Cumhuriyet Ü., İlahiyat Fakültesi

Giriş

1.a) Tarihin Tekerrürü Probleminin Kapsamı

Tüm düşünsel alanlarda olduğu gibi tarihte de bir soruya cevap üretmenin ilk aşaması söz konusu sorunun sınırlarının net olarak çizilmesi ve ondan kaynaklanan alt problemlerin ortaya konmasıdır. Tarihte bir tekerrürün olup olmadığı konusu tarih felsefesinin temel sorularından birisidir ve ona verilen tüm farklı cevaplar, üretildikleri anlayışların izlerini taşımaktadır. Çalışmamızda bu farklı cevaplara ve Kur'an'ın tekerrüre yaklaşımına geçmeden önce tarih felsefesinde tekerrür probleminin ne anlama geldiğini belirlemek istiyoruz.

Genel hatlarıyla incelendiğinde tarih felsefesinde tekerrür problemi, zaman, mekân ve şahıslar değişse de tarihsel yaşamışlıkların kendini tekrar edip etmediğinin sorgulanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda tekerrür, tarihsel süreçte olayların sürekli aynı şekilde yaşandığı, dolayısıyla bu süreçte yeniliğe, ilk defalığa yer olmadığı, olayların özünde var olduğu sanılan farklılıkların aslında tarihin sadece zaman, mekân ve şahıs gibi görünür unsurlarında olduğu anlamına gelmektedir. Tarihte tekerrür problemi antik çağların tarih anlayışlarında da tartışılmış olmakla birlikte bu problemin sınırlarını ve getirdiği yeni problemleri en belirgin ortaya koyanlardan birisi, dünya tarihinin en karmaşık dönemlerinden birinde yaşamış olan ve bilim adamı, siyasetçi, gazeteci kimlikleriyle döneminin tarihsel gelişmelerine yön veren 20. yüzyıl tarih felsefecilerinden Arnold Toynbee'dir. Toynbee tarihte bir tekerrürün söz konusu olup olmadığını sorunun kendi içeriğinden hareketle cevaplandırmaya çalışmış,¹ tekerrürün kapsamını ortaya koyabilmek için şu alt soruları sormuştur:

1. Tarihte zaman, mekân ve kişiler değişse de olaylar öz itibarıyla aynı sebeplerin ürünü, aynı sonuçların amili midir?
2. Tarih kendini tekrarlar mı, dahası bu tekrarı ispatlamak mümkün müdür? Tarihte ara sıra benzer şekilde gerçekleşen olaylar tarihsel süreçlerin bütünüyle birbirinin tekrarı olduğu sonucuna mı götürmelidir?
3. Tarihin tekerrürden ibaret olduğunu söylemek, insanın hep aynı kaldığı ve tarihin zaten hiç değiştirilemeyecek gidişatı karşısında eli kolu bağlı olduğunu söylemek anlamına mı gelmektedir?
4. Tarihte olayların hep birbirinin tekrarı olduğunun kabul edilmesi durumunda insanın geleceği şimdiden öngörmesi de mümkün müdür?
5. Tarihte tekerrürün kabul edilmesi tarihin, geçmişteki tüm olaylarda geçerli

¹ Hasan Alkan, İbn Haldun ile Arnold Toynbee'nin Tarih Görüşlerinin Karşılaştırılması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2010, s.52 vd.

olan ve gelecekte yaşanacak olanlara da tam anlamıyla uyarlanabilecek kesin kurallar tarafından belirlendiğini mi ispatlar?²

Anlaşıldığı üzere tarihte tekerrürün varlığını ya da yokluğunu iddia etmenin her ikisi de görüldüğü kadar basit tercihler olmayıp, cevaplandırılmayı bekleyen yeni sorulara kapı açan önemli algı farklılıklarıdır. Zira yukarıda sıralanan sorulara verilecek farklı cevaplar, kaderin tanımı, geçmişin yorumlanması, geleceğin inşası, dünya-ahiret dengesinin kurulması gibi çok daha derin konularda temel ayrışmaları beraberinde getirmektedir. Bu ayrışmaların salt bir düşünsel farklılık olarak kalmayıp, fert ve toplumların kısa ve uzun vadedeki yapıp etmelerini belirlemesi ise kaçınılmazdır.

1.b. Farklı Tarih Anlayışlarının Tekerrür Problemine Yaklaşımları

Tarihin bir bilim olarak kabul edilip bu bilime dair felsefenin geliştirilmesi ve bu ikisinin birbirinden belirgin çizgilerle ayrılması son derece yakın bir geçmişte (18. ve 19. yüzyıllar) gerçekleşmiştir. Bununla birlikte tarihin iki asli unsuru olan varlık ve zaman algısının fitrî olması, tarihe dair tüm sorunların antik çağlardan itibaren tartışılmasını gerekli kılmıştır. Tarihin tekerrürü problemi de bunlardan biridir ve bir sorun olarak adı konmasa da insanlığın ilk dönemlerinden bu yana tartışılmalıdır. Araştırmamızda farklı tarih anlayışlarının tekerrür problemine yaklaşımlarına kısaca yer vermeyi uygun buluyoruz zira Kur'an'ın tekerrür olgusuna yaklaşımı, onun kendisi dışındaki düşünce sistemlerinin yaklaşımlarını hangi noktaya kadar onayladığının veya reddettiğinin ortaya konmasıyla netlik kazanacaktır.

Tarihe dair ilk kayıtların bize ulaştığı antik dönemlerde ortaya çıkan Mısır, Hind, Çin ve Yunan kültürlerinin tamamında tarihsel olayların tekerrürü kabul edilmiş, fakat bu tekerrürün kapsamı ve gerçekleşme şartları farklı yorumlanmıştır. Örneğin Nil nehri civarında gelişmekle birlikte etkisi çok geniş coğrafyalara yayılan Mısır kültüründe tekerrür ölümün ve hayatın sürekli tekrarı olarak yorumlanmıştır. Bu kültürde öbür dünya inancı bulunmakla birlikte ilk dünya hayatının biteceği inancı yoktur. Bir başka deyişle bu dünya hayatı, ahiret hayatı ile birlikte devam edecek, sadece insanlar kendi vakitleri eriştiğinde bu hayatların birinden diğerine geçeceklerdir. Belirli bir kıyamet günü ve insanların topluca yargılanacakları bir ilahi mahkeme yoktur, her insan için mahkeme öldüğü anda kurulacaktır. Dolayısıyla hem ahiret hayatı hem de onun paralelinde devam eden dünya hayatı sonsuzdur ve tekerrür halindedir. Antikçağın diğer toplumlarında da görülen 'tenasüh' yani ruh göçü inancının izlerini taşıyan bu anlayışa göre ölüm yalnız bedenle ruhu değil, iki zaman boyutuyla birlikte farklı değerlerdeki üç

² Arnold Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, (çev.: Ufuk Uyan), İstanbul: İşaret Yay.,1998, s.33 vd.

tinsel özü de birbirinden ayırmaktadır. Bunlar esas Tanrısal öz olan ve ölümlerin göksel niteliğini ifade eden 'Akh', zaman zaman dünyaya dönen ve evini, tarlasını vs. gezdikten sonra ahiret âlemine giden 'Ba' ve sağlığında insanla beraber gezip onu koruyan yaşamsal güç/can olan 'Ka'dır. İnsan için dünya zamanının bitip ahiretin başlaması, bu özlerden birinin görevinin bitip, sonsuz zamanı diğerinin devam ettirmesi anlamına gelmektedir. Bu görev değişimi ile birlikte hem dünyaya hem de ahirete yeni insanların gönderilmesi ve onların yaşadıkları olaylar hep birbirinin tekrarıdır.³

İlk dönem Grek kültüründe ise tekerrür düşüncesi, son derece karmaşık olan Tanrı algısı ile şekillenmiştir. Bu kültürde Tanrılar insan gibi düşünülmüş, onların da belirli bir tarihsel zaman içerisinde doğup, büyüyüp öldüklerine ve tekrar doğduklarına inanılmıştır. Duygu ve davranışlar bakımından insana benzer özellikler taşıdığına inanılan bu Tanrılar açısından tekerrür olgusu belirli bir düzen sağlamaktadır. Fakat aynı düzen insan yaşamında kesinlikle yoktur. Zira insan yaşamı bir rastlantılar yığınyından ibarettir ve önceden tahmin edilmesi mümkün olmayan bu olaylar arasında insan son derece acizdir. Grek düşüncesinde, insan yaşamında tekerrürün yokluğundan kaynaklanan düzensizliğin tek istisnası doğadır. Sadece doğanın kendi içindeki işleyişinde süreklilik ve tekerrür söz konusudur ve bu tekerrür insanın doğa ile kurduğu ilişkiye az da olsa bir düzen getirmektedir. Doğa olaylarının birbirini takibinde bir neden-sonuç ilişkisi bulunmakta, insanın bir önceki olayı yorumlayarak bir sonraki hakkında tahmin yürütmesi mümkün olmaktadır. Dolayısıyla insanî ya da toplumsal olaylarda varlığı hissedilen kısmî tekerrür de insanın doğa olaylarına verdiği karşılığın sonucudur. Bu yönüyle insanî ve toplumsal yaşam asıl itibariyle doğal yaşamın uzantısı, fakat rastlantısal bir uzantısıdır.⁴

İndus vadisi etrafında şekillenen Hind medeniyetinin tarih anlayışı tamamiyle tekerrür düşüncesi üzerine kurulmuştur. Hind dininin ve düşünce geleneğinin esaslarını öğrendiğimiz *Upanişadlar*'da varlığa ve zamana dair temel algı 'doğumla ölümün ezelî-ebedî dansı' şeklinde sembolize edilmektedir.⁵ Buna göre insanlar sonsuz geçmişten sonsuz geleceğe kadar sürekli doğup yaşamakta, ardından ölüp bir başka hayatta tekrar doğup, yaşayıp ölmektedirler. Tenasüh inancının ilk şekillerinden sayılabilecek bu anlayışa göre insanın tüm yaşamı ve tüm tarihsel yaşanmışlıklar sonsuz bir tekerrürün parçalarıdır. Ayrıca tüm bu doğumlar, ölümler ve tekrar doğmaların oluşturduğu *samsara*⁶ adı verilen döngü bu dünyada

³ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (çev.: Ali Berktaş), İstanbul: Kabalcı Yay., 2000, I, s.145.

⁴ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, İstanbul: Say Yay., 2010, s.28.

⁵ *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, (ed. Robert Audi), U.S.A: Cambridge University Press, 1999, 'Hinduism' md., s.446.

⁶ 'Samsara' kelimesi Sanskritçe'de yeniden doğmak anlamına gelmektedir. Eliade, *a.g.e.* I, s.145.

gerçekleşmekte ve sonsuza kadar devam etmektedir. Bu bakımdan Hind düşüncesini şekillendiren tekerrür anlayışı bilinen anlamıyla bir ahiret günü ve ahiret yurdu inancını da yok etmiştir. Zaman bütünseldir ve öncelik sonralık aslında sadece davranışın vakti ve karşılığının vaktidir.

Hind düşüncesinde tekerrürün dinle ve ahlakla bağlantısı ise kişinin ikinci hayatında nerede ve ne konumda doğacağıının tekrarından ibarettir. Kişi erdemli bir hayat yaşayıp öldüğünde, bir sonraki hayatında, zengin, sağlıklı ve güçlü bir konumda olacaktır. Dolayısıyla fakir, hastalıklı, sıkıntılı bir hayat yaşayan insan bu durumu, bir önceki hayatında sergilediği kötü davranışlardan dolayı hak etmiştir. Bir başka deyişle iyi ya da kötü yaşam tarzının tekerrürü dünyaya yeniden gelme şeklinin de tekerrürü anlamına gelmektedir. Bu nedenle zor durumdaki insanlara merhamet etmek yerine, bir sonraki hayatlarında daha iyi durumda olabilmeleri için mevcut hallerinden ders alıp erdemli yaşamaları tavsiye edilmelidir.⁷

Çin kültüründe ise tekerrür, zamanın sürekliliği, insanın ve doğanın periyodik aralıklarla ölüp yeniden dirilmesi olarak düşünülmüş, tüm bu ölümler ve yeniden dirilmelerin yaşandığı mevsimler tekerrürün simgesi kabul edilmiştir. Yıllık tekerrürün ibadetlere ve özellikle kurban ibadetine yansıtılması sonucu Çin dilinde mevsimlerin oluşturduğu yılı ifade eden kelime ile kurban anlamına gelen kelime aynı olmuş ve yıl boyunca tekrar eden yaşamsal faaliyetler ve ibadetler kurban takvimi denilen bir takvime göre düzenlenmiştir.⁸

Ortaçağda, tarih felsefesine dini bir içerik kazandıran Yahudilik ve Hristiyanlık da tarihte tekerrürün varlığını kabul etmiş, fakat birbirinden farklı yorumlamıştır. Yahudilik bütünsel tarihin bir amaca yöneldiğini ve olayların bu amacı gerçekleştirmek üzere kurgulandığını savunan ilerlemeci tarih anlayışını benimsemiştir. Söz konusu sonul amaç Tanrı'nın evren içerisinde kendini gerçekleştirmesi ve Yahudi ırkını dünyaya ve ahirete hâkim kılmasıdır. Bu anlayışta Tanrının bizzat kendisi tarihsel olayların yönlendiricisidir ve bunu son tahlilde Yahudi ırkının lehine kullanmaktadır. Bu yönüyle Yahudi tarih anlayışı tamamen etnosentrik - yani ırk merkezli- bir yapı kazanmıştır. Eski Ahit, zamanın ve içerisinde gelişen olayların sınırsız bir devinim geçirdiğini, dolayısıyla tarihin her anlamda tekerrürden, içerisinde yaşayan insan ve toplumların ise sürekli devinen bir olaylar ve olgular çarkının dışlarından ibaret olduğunu ifade eden ilk dönem döngüsel tarih anlayışına karşı çıkmıştır. Bunun yerine insan ve davranış unsurunun

⁷ Mircea Eliade, Ioan P. Cauliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (terc. Ali Erbaş), İstanbul: İnsan Yay., 1997, s.92-94.

⁸ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (terc. Ali Berktaş), İstanbul: Kabalcı Yay., 2000, II, s.16-18.

öne çıktığı, başlangıcı ve sonu belli eskatolojik⁹ bir tarih anlayışı ortaya koymuştur.¹⁰ Tarihsel olaylarda varlığı hissedilen tekerrür örneğin Kudüs'ün düşmesi, Yahuda Krallığının yok olması ve sürgünler, Yahudi ırkının dünyada ve ahirette hâkimiyetinin sağlanması yolundaki hazırlık süreçleridir. Tarih tekerrür ediyormuş gibi görünen olaylarla ilerlerken bir taraftan İsrail'in siyasi kaderi şekillenmekte, diğer taraftan Eskaton'da gerçekleşecek ilahi kurtuluşun kilometre taşları yerlerine oturtulmaktadır.¹¹

Hristiyanlıkta tarihin tekerrürü düşüncesi salt bir felsefi anlayış değil, tüm bir inanç sisteminin üzerine bina edildiği temel esastır. Zira mezhepler arasında birtakım farklılıklara rastlansa da Hristiyanlık İsa'nın hayata geri döndürülmesi gibi çok önemli bir tekerrürü savunmaktadır. Buna göre Tanrının Oğlu kabul edilen Christus sonsuz zamanın belli bir noktasında, bir beden veya cisim içerisinde yeryüzüne inmiş, insanlara İncil'i bırakmıştır. Yine 'belirli bir gelecekte' yeryüzüne tekrar inecek ve krallığını kuracaktır.¹² Böylece İsa'nın yaşamı ile sembolize edilen tarih onun çarmıha gerilmesiyle bir kez gerçekleşmiş ve bitmiştir, onun yeryüzüne yeniden gönderilmesiyle tarih bir kez daha başlayacak ve böylece ilahi tekerrür gerçekleşmiş olacaktır.

Tarihin bir bilim, tarih felsefesinin ise felsefenin bir alt disiplini olarak kabul edildiği 17. ve 18. yüzyıllarda ve sonrasında tarihte bir tekerrürden söz edilip edilemeyeceği sorusu özellikle dünya savaşları ve tekrarlanan büyük katliamlar bağlamında sıkça tartışılmıştır. Bu yüzyıllarda yoğunlaşan sömürgecilik, sınıflar arası çatışmalar ve nihayetinde binlerce insanın ölümüyle sonuçlanan dünya savaşları güçlü olanın zayıfı her şekilde ezmesi bağlamında tarihin tekerrürden ibaret olduğu düşüncesini yaymıştır. Zira yeniçağa ve yakınçağa damgasını vuran ihtilal, katliam ve savaşlarda hem sebepler hem sonuçlar tekerrür etmiş, özneler, coğrafyalar değişse de olaylar öz itibariyle aynı kalmıştır.¹³ Tekerrür düşüncesi genel kabul görmekle birlikte tek fark bu düşüncenin insanları götürdüğü noktalarda olmuştur. Tarihin tekerrürden ibaret olduğu düşüncesi özellikle yenilen, ezilen halklarda, insanın başı sonu önceden belirlenmiş olaylar karşısında ne kadar aciz olduğunu öne çıkaran bir kaderciliğe yol açarken, savaşlardan galip ve zengin çıkan halklarda ve onların öncülerinde tarihin öngörülebilirliği ve kontrol altında tutulabilirliği sonucuna götürmüştür. Her iki düşünce tarzı da

⁹ Tarih felsefesinde 'eskatolojik' terimi tarihin, ölüm, diriliş, yargı gibi bir sonla biteceğini ifade eder. Yahudi tarih felsefesinde ise 'eskaton' Tanrı taraftarlarıyla Şeytan taraftarlarının savaştığı ve Tanrı'nı galip geldiği son çağı anlatmakta kullanılmıştır. Bkz. Kubilay Aysevener, 'Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih', *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2001, I, 41, s.173.

¹⁰ Doğan Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986, s.78-79.

¹¹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (terc. Ali Berktaş), İstanbul: Kocabalı Yay., 2000, II, s.296.

¹² Eliade, II, s.405-406.

¹³ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, İstanbul: Adam Yay., 1989, IV, s.184.

salt bir anlayış veya tarihe yüklenen anlam olarak kalmamış, hem galiplerin hem de mağlupların edebiyatına, sanatına, bilime ve siyasete yaklaşımına fazlasıyla yansımıştır. Galip devletler başta belirli bir coğrafyanın hâkimiyeti olarak tasarladıkları hedeflerini tüm dünyanın hâkimiyeti olarak genişletip tekerrür etmekte olan tarihin iplerini ellerinde tutmak için planlar ve projeler hazırlamışlardır. Mağlup tarafların ise acziyet psikozundan kurtulmaları uzun zaman alacaktır.

Tarihin tekerrürü probleminin kapsamını en iyi ortaya koyan tarihçilerden biri olarak Toynbee ise bu problemi, ‘tarihin sonu’ teziyle birlikte değerlendirmektedir. Tarihin son bir amaca doğru yol alan bir süreç olduğu düşüncesini reddeden Toynbee, son uygarlık diye bir idealden söz edilemeyeceğini, her uygarlığın kendisinden öncekilerin mirasından faydalandığını ve kendisinden sonrakilere öncülük ettiğini, bu anlamda insanlığın, ilerleme yolunda attığı adımların sürekli olduğunu ve olacağını belirtmektedir. Dolayısıyla tarihteki tekerrür salt olayların tekrarı değil, bunlardan elde edilen tecrübe ve birikimin artması olarak değerlendirilmelidir. Bir başka deyişle, insanlık tarihin farklı dönem ve coğrafyalarında gelişen olayları arasında doğru bağlantıları kurabildiği sürece, olaylar birbirinin tekrarı olsa dahi onlardan dolayı aynı sıkıntı ve olumsuzlukları yaşamak zorunda kalmayacaktır. Bu düşüncesiyle Toynbee tarihin tekerrürü olgusunu insanı tarih ve dolayısıyla yaşam karşısında aciz bırakan bir durum olarak değil, insanın, yaşadığı tecrübelerle kendisini geliştirebilmesi ve hayatı daha yaşanabilir kılması yolunda önemli bir fırsat olarak görmektedir.¹⁴

2. Kur’an’ın Tekerrür Olgusuna Yaklaşımı ve Tekerrürün Kapsamı

Kur’an, kendisi dışındaki düşünce sistemlerinin tarih anlayışlarını tamamiyle onaylamak ya da reddetmek yerine orta bir yol seçmiş, bu anlayışların, kendi kurduğu düşünsel sisteme uygun olan yönlerini kabul etmiş fakat bu yönlere de yeni perspektifler kazandırmıştır. Bilindiği üzere Kur’an hayatın herhangi bir alanına dair bir konuya özel başlık açmamakta, doğrudan ya da dolaylı tüm mesajlarını bir metafor içerisinde sunmakta¹⁵ ve bu yönüyle insan elinden çıkmış tüm kitaplardan ayrılmaktadır.¹⁶ Aynı durum tarih konusunda da geçerlidir, dolayısıyla bizler Kur’an’ın genelde tarih anlayışını, özelde tarihin tekerrürü sorununa yaklaşımını ayetlerin satır aralarından öğrenmek durumundayız.

Kur’an’ın tarihle ilgili anlatımlarının tahlil edilmesiyle onun tarihte bir tekerrürün varlığını kabul etmekle birlikte bu tekerrürü geçmişi de geleceği de kuşatan bir tarihe şamil kılmadığını anlıyoruz. Bir başka deyişle tekerrür tarihin belirli alanlarında ve olaylarında geçerli olmakla birlikte tamamını etkileyen bir

¹⁴ Toynbee, *age.*, s.56.

¹⁵ Hasan Yılmaz, *Kur’an ve Muhtevası*, Ankara: Fecr Yay., 2008, s.87 vd.

¹⁶ Halis Albayrak, *Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul :Şûle Yay., 1993, s.20.

olgu değildir. Tarihte tekerrürün olması genelde ilahi vahyin, özeldde Kur'an'ın tüm insanlığa yön verecek mesajlar iletebilmesinin zorunlu şartıdır. Zira özellikle son vahyin, geçmişle bağlantısı kurulamayan bir bugüne, bugünle ilgisi olmayan bir geleceğe yön vermesi ve tarihin her üç kesitinde de geçerlilik iddiasında bulunması mümkün değildir. Dolayısıyla Kur'an, verdiği mesajların nüzul sürecinin sonrasında da geçerli olduğunu savunurken, bu mesajlara konu olan tarihsel yaşanmışlıkların da zaman, mekân ve şahıslar değişse de öz itibariyle aynı kaldığını vurgulamaktadır. Bir başka deyişle ilahi mesajın ilk muhatapların dışında kalanlar için de geçerli olması, yaşanmışlıklarda özsel bir tekerrürü gerektirmektedir, zira mesajın tekerrürü olayın tekerrürüne bağlıdır.

Kur'an tarihte varlığını kabul ettiği tekerrürü insanlığın ortak aklının, değerlerinin ve zaaflarının tekerrürü, tarihte fertlerin ve ümmetlerin başından geçenlerin tekerrürü ve yaşanmışlıkların sebeplerinin ve sonuçlarının tekerrürüdür. Fakat Kur'an, kendisi dışında kalan sistemlerin kabul ettiklerinin aksine, tarihte tekerrürün hiçbir şekilde mümkün olmadığı bir alanın da bulunduğunu savunmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde söz konusu alanları ayetler ışığında tahlil etmek istiyoruz.

2.a) İnsanlığın Ortak Aklı, Değerleri ve Zaaflarının Tekerrürü

Tekerrür olgusunun kendini gösterdiği ilk alan insanlığın ortak aklı, değerleri ve zaaflarıdır. Söz konusu özelliklerde tezahür eden ve tarih sahnesine gelen her insana, onun tüm yapıp etmelerine yansıyan bu ortaklığın görünür sebebi ise insanın öncelikle belirli bir fiziksel düzenle yaratılıp dünyaya gönderiliyor olmasıdır. İnsan, yaratılmış olması hasebiyle ihtiyaçlıdır ve tarihte en üst hangi konuma yükselse de aşağılansa da ölümlülükle sınırlıdır. Dolayısıyla insanın tarihte gerçekleştireceği iyi kötü her davranış ve gelebileceği her nokta ölümle nihayete erecektir. Yaratılışa hükmeden bu fiziksel düzen, tarihsel sürece yön veren en önemli tekerrürdür, zira insan bu yaratılışın imkân ve sınırlılıklarına göre tarihsel olayları şekillendirmektedir:

*'Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hulâsadan yarattık. Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu 'alaka' hâline getirdik. Alakayı da 'mudga' yaptık. Bu 'mudga'yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir.'*¹⁷

*'Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?'*¹⁸

¹⁷ el-Müminun 23/12-14.

¹⁸ el- Beled 90/8-10.

Kur'an'ın bu ayetlerinde bir taraftan fiziksel yapıdaki tekerrürü ortaya konurken diğer taraftan insanın 'yaratılan' olması hasebiyle tarihteki konumu belirgin hale getirilmektedir.¹⁹ Kendi yaratılışında hüküm sahibi olmayan insanın, tarihin bütününde hâkim olması mümkün değildir. Bir başka deyişle insanın tarihsel olayları yönlendirme gücü öncelikle onun fiziksel imkânları dâhilindedir. Dolayısıyla fiziksel yapıdaki tekerrür aynı zamanda tarihteki konumun tekerrürüdür.

Kur'an'da insanların farklı tarihi ve coğrafi şartlarda yaşasalar dahi aynı psikolojik ve sosyal özelliklere sahip oldukları vurgulanmakta, böylece tekerrür, hayatın düşünce ve davranış alanlarına taşınmaktadır. Fitrat olarak isimlendirilen ve insanın yapısına adeta kodlanmış olan olumlu ve olumsuz özellikler bir taraftan tek tek fertlerin bütün halindeki insanlık ailesine mensubiyetini sağlarken, diğer taraftan yaratılıştan bu yana farklı yaşam şartlarına sahip insanların düşünce ve davranışlardaki ortaklığını açıklamaktadır:

*'Hani Rabbin meleklere şöyle demişti: 'Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.'*²⁰

*'Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinı arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.'*²¹

*'Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacağsın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler, Allah da, 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim' demişti.'*²²

İnsanın ruhsal yapısının anlatıldığı bu ayetlerdeki temel vurgu tıpkı beden gibi ruhun da ilahî bir irade ile yaratılıp düzenlendiğidir. Bu ilahî irade insana hem iyilik hem de kötülük yapma gücünü bir arada vermiş, bunlar arasında seçim yapmayı ise insana bırakmıştır. Tarihte tekerrür eden tüm olayların arka planında insanın farklı yollar arasında yaptığı seçim ve tercihler yatmaktadır. Hayır ve şer bağlamında insanların yaptıkları tercihler tarih boyu tekrar etmekte, bunların yalnızca şekli değişmektedir. İnsanın tarihsel süreç içerisinde yaptıklarından sorumlu olması akıl ve iradenin varlığından ve bunları özgürce kullanabilme gü-

¹⁹ Şehmus Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Ankara: Fecr Yay., 2013, s.53 vd.

²⁰ es-Sad 38/71-72.

²¹ eş-Şems 91/7-10.

²² el- Bakara 2/30-31.

cünden dolayıdır.²³ Tarihte yaşanacaklara karar verme durumundaki insanın bu tercihi esnasında yaşayacağı sıkıntıların tekrar etmesi de ruhsal yapının tekerrürü sebebiyledir:

*'Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.'*²⁴

İnsanın ve onun inşa ettiği toplumların fiziksel ve ruhsal yapısındaki tekerrürün görünür sonuçları ise tarihte fertlerin ve ümmetlerin başından geçenlerin tekerrürü olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı zaman ve coğrafyalarda yaşamış olsalar dahi ümmetlerin Kur'an'ın hayır ve şer olarak nitelendirdikleri bağlamında yaptıkları aynıdır. Toplumlar ve onları meydana getiren insanlar dünya hayatındaki tercihlerinin sonuçlarını öncelikle dünyada göreceklerdir. Fakat asıl ayırım uhrevî âlemlerde dir. İnsanlar dünyadaki yapıp etmelerinde göre ahirette cennetlikler ve cehennemlikler olarak ayrılacakları için bu ayırımın gerçekleşeceği büyük günün adı Kur'an'da '*yevmü'l-fasl*' yani 'ayırım günü' olarak isimlendirilmiştir.²⁵ Bu ayırım esnasında herkes için tam adaletin sağlanması ise tekerrürün uhrevî boyutlarından birisidir.

2.b) Tarihte Fertlerin ve Ümmetlerin Başından Geçenlerin Tekerrürü

Geçmişte yaşamış fert ve toplumların başlarından geçenlerin konu edildiği ayetler, Kur'an'ın önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Tarihsel olayların anlatılması, nüzul döneminden başlayarak kıyamete kadar tarih sahnesine gönderilecek insanlara ibretler sunmak ve böylece onların kendi hayatlarını vahyin ruhuna uygun şekilde düzenlemelerini sağlamaktır. Bunun çalışmamızın konusu açısından önemi ise geçmişte yaşanmış olayların öz itibarıyla tekerrür etmekte olduğu ve edeceği noktada yatmaktadır. Tarihte tekerrürün hiçbir şekilde gerçekleşmediğinin iddia edilmesi bu olayların yeni muhataplara anlatılmasını boş ve anlamsız kılacaktır zira insanlar geçmiş olaylarda kendi yaşanmışlıklarından izler ve benzerlikler bulabildikleri sürece onlardan ibret alma yoluna gideceklerdir. Konuyla ilgili ayetler incelendiğinde günümüzden yıllar önce gerçekleşmiş tarihsel olaylarla bugün yaşanmakta olanların büyük benzerlikler gösterdikleri zaten anlaşılmaktadır.

Kur'an'ın geçmişe dair hemen tüm anlatımlarında didaktik (öğretici), uyarıcı, eleştirel ve genellikle sert bir üslup hâkim olması bu olaylarda tekrar eden boyutlardan hareketle bugünün ve geleceğin muhataplarına ibretler sunulması hedefine matuftur. Bu nedenle geçmişe dair olaylar gereksiz kabul edilen bilgiler bir tarafa bırakılıp, insan için gerçekten önem taşıyan ayrıntılarıyla ortaya

²³ M. Sait Şimşek, *Yaratılış Olayı*, İstanbul: Beyan Yay., 1998, s.129.

²⁴ el- Kaf 50/16.

²⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998, I, 301.

konurken öğreticilik ön plandadır. Tarih ilminin asli unsurları olan zaman, mekân, kişi isimlerine Kur'an'da neredeyse hiçbir önem atfedilmemiştir. Kur'an, kendilerine gönderilen elçileri inkâr eden, onları alaya alan ve Allah'ın nimetlerini kendilerinden bilerek azgınlaşan, yeryüzünde bozgunculuk yapan halklardan (örneğin Âd, Semûd, Medyen kavimlerinden ve Bahçe Sahipleri'nden) bahsetmekte ve onlara verilen cezaların şeklini de tüm korkunçluğuyla ortaya koymaktadır. Sözü edilen halkların yaptıkları, bireysel ve toplumsal planda tercih ettikleri hayat tarzları günümüzde şeklen değişse de ulaştırdığı zihinsel ve davranışsal sonuç aynıdır. Kur'an'da bu halkların nerede yaşadıklarına, ne zaman ortaya çıkıp tarih sahnesinden ne zaman silindiklerine dair hiçbir bilgiye yer verilmemiştir. Söz konusu olaylar hakkında bu türden bilgilere, pozitif bilimlerin gelişmesiyle birlikte yapılan araştırma ve arkeolojik kazılar sonucu kısmen ulaşılabilmektedir ve ulaşılan veriler de henüz kesinlik iddiası taşımamaktadır. Kur'an'ın teknik bilgilerden ziyade olayların ibret boyutunu öne çıkarması onu hem bilinen anlamıyla bir tarih kitabı olmaktan çıkarmakta, hem de anlatılanların belirli bir dönem ya da coğrafyaya hapsedilmeyip tüm çağlara ve insanlara şamil kılınmasına yardımcı olmaktadır:

*'Onlardan önce de Nuh kavmi, Ad kavmi, kazıklar sahibi Firavun, Semûd kavmi, Lut kavmi ve Eyke halkı da Peygamberleri yalanlamışlardı. İşte onlar da (böyle) gruplardı.'*²⁶

*'Karun'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helâk ettik. Andolsun, Mûsâ kendilerine apaçık mucizeler getirmişti de yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Oysa bizi geçip (azabımızdan) kurtulamazlardı.'*²⁷

*'Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helâk etmişizdir. İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş yurtları! (O yurtlara) biz varis olduk, biz. Rabbin, ülkelerin merkezî yerlerine, kendilerine ayetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe oraları helâk edici değildir. Zaten biz, halkları zalim olmadıkça memleketleri helâk etmeyiz.'*²⁸

*'(Ey Muhammed!) Seni çıkararak kendi memleket halkından daha güçlü nice memleket halkları vardı ki, biz onları helâk ettik. Onların hiçbir yardımcısı da olmadı.'*²⁹

*'Andolsun, senden önce de nice peygamberler alaya alındı da ben inkâr edenlere bir süre (mühlet) verdim, sonra da onları yakalayiverdim. Benim cezalandırmam nasılmış!'*³⁰

²⁶ es-Sad 38/12-13.

²⁷ el-Ankebut 29/39.

²⁸ el-Kasas 28/58-59.

²⁹ el-Muhammed 47/13.

³⁰ er-Rad 13/32.

‘Elçilerimiz Lut’a gelince onların yüzünden üzüldü, göğsü daraldı ve “Bu çok zor bir gün” dedi. Kavmi, (konuklarıyla çirkin ilişkide bulunmak üzere) ona doğru koşa koşa geldiler. Zaten onlar önceden de bu tür çirkin işleri yapıyorlardı. Lut, dedi ki: ‘Ey Kavmim! İşte kızlarım. Onlar(la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir. Allah’a karşı gelmekten sakının ve konuklarıma karşı beni rezil etmeyin. İçinizde hiç aklı başında bir adam yok mu?’³¹

‘Medyen halkına da kardeşleri Şu’ayb’ı peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin için O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. İnananlar iseniz bunlar sizin için hayırlıdır. Bir de, tehdit ederek Allah’ın yolundan O’na iman edenleri çevirmek, Allah’ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek üzere her yol üstüne oturmayın. Hatırlayın ki, siz az (ve güçsüz) idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl oldu!’³²

Fertlerin ve ümmetlerin başından geçenlerin konu edildiği ayetlerde şekli değişmekle birlikte iyilik ve kötülüğün benzer saiklerle gerçekleştirildiği ortaya konmaktadır. Bireysel ve toplumsal hayattaki bu tekerrür bir taraftan dünya hayatına önceden tahmin edilebilirliği getirirken diğer taraftan onun sonlanmasına zemin hazırlamaktadır.³³ Bu durum Kur’an’ı, insanı tarihin nesnesi konumuna düşüren ve ona salt acziyet atfeden anlayışlardan kesin çizgilerle ayırmaktadır.

Kur’an’da bireyin öne çıktığı tarihsel olaylar da tekerrür etmektedir. Çoğunluğunda peygamberlerin, bir kısmında da kimliği tam olarak bilinemeyen meçhul şahsiyetlerin adı geçen bu olaylarda verilen mesajlar son tahlilde toplumsaldır. Olaylar anlatılırken bireysel tercihlerin toplumu etkileyen ve her dönemde tekrar eden boyutlar vurgulanmıştır. Zira yaşananların arkasında salt bireyi etkileyen davranışlardan ziyade toplumda çığır açan tutum ve tercihler yar almaktadır. Örneğin Hz. Âdem’in ve ailesinin konu edildiği kıssada, onun iki oğlundan birinin diğerini katletmesi olayına yer verilmiştir. Bu olay ilk bakışta salt bir kardeş kavgası gibi görünse de katil oğlun, toplumların zalim, cebbar ve kişisel menfaatleri önünde engel tanımayan kesimini temsil ettiği açıktır. Aynı şekilde maktul oğul, toplumların ezilen, zayıf düşürülen fakat her türlü eziyete rağmen inanç ve değerlerinden ödün vermeyen kesiminin sembolüdür. Ayrıca bu cinayetle insanlık tarihinde ilk kez kan dökülmüş ve insanlar arasında kıyamete kadar sürecek tüm çekişmelerin, savaşların, katliamların fitili ateşlenmiştir. Dolayısıyla Hz. Âdem’in bir oğlunun diğerini katletmesi bireysel bir davranışın çok ötesinde, tarihte ilk kanın akıtılması ve insan öldürmenin kıyamete kadar sürecek bir miras olarak kalması bağlamında

³¹ el-Hud 11/77-78.

³² el-Araf 7/85-86.

³³ Carullah Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *El-Keşşâf*, Riyad,1998, V,630.

tarihsel ve toplumsal bir öneme sahiptir. Kıskançlığın, elinde olanla yetinmemenin ve başkasına ait olana göz dikmenin öne çıktığı tüm toplumsal olaylarda zalim taraf kazanmış gibi görünse de uhrevi planda kaybetmiş olan taraftır ve bu durumun her dönem ve coğrafyada geçerli olduğu açıktır. Dünya hayatında kötülükte çığır açacak büyük günahlardan uzak duranların ise ahirette küçük günahları affedilecektir.³⁴

*'(Ey Muhammed!) Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, 'Andolsun seni mutlaka öldüreceğim' demişti. Öteki, 'Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder' demişti. 'Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.' 'Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır.' Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyararak) onu öldürdü ve böylece ziyan edenlerden oldu.'*³⁵

Benzer şekilde Hz. Yusuf'un uğradığı namus iftirası kişisel bir yaşanmışlığın çok ötesinde, toplumsal ahlakta baş gösterecek bir yozlaşmanın o toplumun insanlarını ne kadar zelil duruma getireceğine dair çok önemli mesajlar içermektedir. Toplumun elit kesimi kendi suçlarını bir şekilde örtbas etmeyi ve suçsuz insanları cezalandırmayı başarsa da Allah mazlumun yanında yer alacak ve buna müsaade eden insanlar farklı imtihanlara maruz bırakılacaklardır.³⁶ Yine Hz. Lokman'ın oğluna verdiği nasihatleri sadece bir babanın oğluya sohbeti olarak değerlendirmek mümkün değildir. Onun oğluna yönelik tavsiyeleri bireysel olduğu kadar toplumsal hayatın düzenlenmesinde, insanların hem birbirlerine hem içerisinde yaşadıkları hayata karşı duruşlarının, yaklaşımlarının, sınırlarının belirlenmesinde son derece önemlidir:

'(Lokman, öğütlerine şöyle devam etti:) 'Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır. Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir. Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngeni

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, I, 530.

³⁵ el-Maide 5/27-30.

³⁶ Hz. Yusuf'un zina teşebbüsü ile suçlanıp cezalandırılması ve buna göz yuman elit kesimin kendisini düşürdüğü zelil durumlar ile ilgili ayetler için bk. el-Yusuf 12/23-35.

*sevmez. Yürüyüşünde tabî ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkinini, şüphesiz eşeklerin sesidir!*³⁷

İncelediğimiz ayetlere göre tarih Toynbee'nin sorularında ifade ettiği gibi ara sıra benzerlik arz eden olaylardan değil, küçük farklılıklara rağmen özde aynı olan yaşantılardan müteşekkildir.

Kur'an, tarihte tekerrürü, insanlığın yeryüzündeki serüvenine yön veren temel olaylar üzerinden açıklamaktadır. Kanaatimizce bunlardan en önemlisi aynı zamanda tarih felsefesinin bir başka sorunsalı olarak değerlendirilen 'çatışma' durumudur. Antik veya modern dönemlerde geliştirilen hemen tüm tarih anlayışları, dünya tarihinin aslında sürekli tekerrür halindeki bir 'çatışmalar tarihi' olduğu noktasında hemfikir olmakla birlikte söz konusu çatışmanın taraflarının kimliği konusunda önemli ihtilaflar vardır. Örneğin kadim kültürlerde bu çatışmanın tarafları iyi güçlerle kötü güçler, ışık ile karanlığın temsil ettiği tanrılar, Yahudilikte seçilmiş ırk ile diğer yaratılanlar, Hristiyanlıkta dünya krallığının halkı ile Tanrı Krallığının mensuplarıdır. Yeniçağa ve sonrasında 18. ve 19. yüzyıllara gelindiğinde ise önceki dönemlerde büyük oranda soyut olarak resmedilen bu taraflar daha somut ve belirgin bir veçhete büründürülmüştür. Örneğin Karl Marx'ın tarih anlayışında çatışmanın tarafları işçi sınıfı ile işveren zenginler, Charles Darwin'e göre hem doğanın kendisinde hem de yaşamakta olan hayatta fiziksel bakımdan güçlü olanlarla zayıf olanlardır.³⁸ Dünya hayatında kıyamete kadar tekerrür edecek çatışmalara şahit olunacağı konusunda Kur'an, kendi dışında kalan tarih anlayışlarıyla hemfikir olmakla birlikte bu çatışmanın tarafları konusunda onlardan ayrılmaktadır:

*'Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy soplaları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin.'*³⁹

*'Biz, peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. İnkâr edenler ise, hakkı batılla çürütmek için mücadele ederler. Ayetlerimizi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya alırlar.'*⁴⁰

*'Hani Allah size iki taifeden birini, o sizindir diye vadediyordu. Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu. Bu, suçlular hoşlanmasa da Allah'ın hakkı ortaya çıkarması ve batılı ortadan kaldırması içindi.'*⁴¹

³⁷ el- Lokman 31/16-19.

³⁸ Orhan Türkdoğan, "Tarihin Sonu mu?", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c.7, I, Kış, 1993-94, s.13-14.

³⁹ el- Mücadele 58/22.

⁴⁰ el- Kehf 18/56.

⁴¹ el-Enfal 8/7-8.

'İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah'tır. Hak'tan sonra sadece sapıklık vardır. O hâlde, nasıl oluyor da (Hak'tan) döndürülüyorsunuz?'⁴²

'Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın ve güvenli bir yer kıldığımızı görmediler mi? Onlar hâlâ batıla inanıyorlar da Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?'⁴³

'Hor görülüp ezilmekte olan kavmi (İsrailoğullarını), toprağına bolluk ve bereket verdiğimiz yerin doğu ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz, onların sabretmeleri karşılığında gerçekleşti. Firavun ve kavminin yaptıklarını ve (özenle kurup) yükselttiklerini yerle bir ettik. İsrailoğullarını denizden geçirdik. Derken, kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. İsrailoğulları, 'Ey Musa! Onların kendilerine ait ilâhları (putları) olduğu gibi sen de bize ait bir ilâh yapsana' dediler. Musa şöyle dedi: 'Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz. Şüphesiz bunların (din diye) içinde buldukları şey yok olmaya mahkûmdur. Yapmakta olduklarının hepsi batıldır.'⁴⁴

Anlaşıldığı üzere Kur'an'ın pek çok ayetinde söz konusu çatışmanın tarafları olarak, hayatın sosyal, siyasi, ekonomik, askeri vs. farklı alanlarında farklı kişi ve kurumların temsil ettiği hak ile batıl gösterilmektedir. Bir başka deyişle tarihin kendisi aslında tekerrür halindeki hak-batıl çatışmasından ibarettir. Toplumun farklı kademelerine ve alanlarına yansıyan çatışmanın ilk yaşandığı yer ise doğal olarak insanın kendi iç dünyasıdır. İnsanın fitratına yerleştirilen fücür ve takva yönleri esas itibarıyla hak ile batılın insandaki temsilcileridir. İnsan, yaptıklarından sorumlu tutulabileceği her yaş ve konumda bu iki gücün çatışmasını yaşamakta, taraf olma bağlamında yaptığı tercih ve bu tercihle şekillenen davranışlarıyla toplumsal tarihe yön vermektedir. Kur'an'da insanın söz konusu çatışma esnasında haktan yana tavır koymasının zorluğu da vurgulanmaktadır. Ayetlerde belirtildiği üzere insan yaratılışı gereği zayıf,⁴⁵ zalim, cahil ve nankör,⁴⁶ aceleci,⁴⁷ tartışmacı⁴⁸ ve cimridir.⁴⁹ Fakat bu özelliklerin insanda potansiyel olarak varlığı, onun, fitratın selim olan yani hayra götüren tarafını öne çıkarmasını ve hayrın gereğini yapmasını engelleyecek değildir.⁵⁰ İnsanda potansiyel olarak var olan kötü özellikler uzun

⁴² el-Yunus 10/32.

⁴³ el-Ankebut 29/67.

⁴⁴ el-Araf 7/137-139.

⁴⁵ bk. en-Nisa 4/28; el-Yunus 10/12.

⁴⁶ bk. el-İbrahim 14/34; el-Ahzab 33/72-73.

⁴⁷ bk. el-İsra 17/11; el-Enbiya 21/37

⁴⁸ bk. el-Kehf 18/54.

⁴⁹ bk. el-İsra 17/100.

⁵⁰ Şimşek, *age.*, s.139.

süre davranışa yansıtıldıklarında fitratın selim olan boyutu giderek zayıflamaktadır. Dolayısıyla iyilik üzerinde sabit kalmaya çalışmak da tersi bir etki oluşturacak, insanda iyiliğin meleke haline gelmesini sağlayacaktır. Böylece insanın ve ondan müteşekkil toplumun yaşadığı çatışmada iyilik galip gelecektir.

Kur'an'a göre çatışmanın hem fertlerde hem de fertlerden müteşekkil toplumda tekerrür ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Hak ile batıl çatışmasının konu edildiği ayetlerde Kur'an, hem çatışma mefhumunu hem de onunla kendini gösteren tekerrürü belirli, somut, dar bir alana hasretmek yerine daha geniş bir alana yaymış olmaktadır.

2.c) Yaşanmışlıkların Sebeplerinin ve Sonuçlarının Tekerrürü

Tarihte fertlerin ve ümmetlerin başından geçenlerin tekerrürü esas itibariyle tüm bu yaşanmışlıkların sebeplerinin ve sonuçlarının da tekerrürü anlamına gelmektedir. Kur'an'da tarihsel olaylar sadece içerik ve gidişat olarak değil aynı zamanda bu gidişatın tarih boyu özde hiç değişmeyen ve değişmeyecek olan sebep ve sonuçlarıyla birlikte anlatılmaktadır. Dahası modern tarih biliminin vazgeçilmezleri olarak kabul edilen zaman, mekân, kişi vs. isimlerine Kur'an'da neredeyse hiç yer verilmemektedir -zira bunlar tarihin tekerrür eden unsurları olamayabilirler- bunların yerine tarihsel olayları birbiriyle özdeş kılan sebep ve sonuçlar öne çıkarılmaktadır. Böylece bir fert ya da toplumun adından ziyade geleceğe bıraktığı olumlu-olumsuz tecrübe mirası ve tarihsel yaşanmışlıkların tekerrür eden/edecek olan boyutları esas kabul edilmektedir.

Kur'an'a göre gerek fert gerekse toplum bazında sonu iyilikle, hayırla biten olaylar da, sonu acı ve hüsrarla biten olaylar da tekerrür etmektedir. Sonu dünyevi ve özellikle de uhrevi iyilikle biten tüm olayların tekerrür eden sebebi Allah'a kuvvetli bir imanla bağlılık ve bu bağlılığın getirdiği takvalı bir yaşamdır. Aynı şekilde sonu her iki âlemde acı ve hüsrarla biten tüm olayların sebebi Allah'ın dininden uzaklaşmadır:

*'Andolsun, senden önce de nice peygamberler alaya alındı da ben inkâr edenlere bir süre (mühlet) verdim, sonra da onları yakalayiverdim. Benim cezalandırmam nasılmış!'*⁵¹

*'Andolsun, biz çevrenizdeki memleketleri de yok ettik. (Doğru yola) dönsünler diye ayetleri tekrar tekrar açıkladık. Allah'ı bırakıp O'na yakınlık sağlamaları için edindikleri ilâhlar kendilerine yardım etseydi ya! Aksine onları yüzüstü bırakarak uzaklaşıp kayboldular. Bu, onların yalanı ve uydurmakta oldukları şeydir.'*⁵²

⁵¹ er-Rad 13/32.

⁵² el-Ahkaf 46/27-28.

*'Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helâk etmişizdir. İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş yurtları! (O yurtlara) biz varis olduk, biz. Rabbin, ülkelerin merkezî yerlerine, kendilerine ayetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe oraları helâk edici değildir. Zaten biz, halkları zalim olmadıkça memleketleri helâk etmeyiz.'*⁵³

*'Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır. De ki: 'Size, onlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır.' Allah, kullarını hakkıyla görendir. (Bunlar), 'Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru' diyenler, sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allah yolunda harcayanlar ve seherlerde (Allah'tan) bağışlanma dileyenlerdir.'*⁵⁴

*'Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, elbette onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz. Ahiret mükâfatı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi.'*⁵⁵

*'Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever. Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir. İşte onların mükâfatı Rableri tarafından bağışlanma ve içinden ırmaklar akan cennetlerdir ki orada ebedî kalacaklardır. (Allah yolunda) çalışanların mükâfatı ne güzeldir!'*⁵⁶

Yaşanmışlıkların sebep ve sonuçlarının tekerrürü gibi bu sebep ve sonuçlara ortam hazırlayan bireysel ve toplumsal şartlar dahi tekerrür etmektedir ki bunların başında yukarıda açıkladığımız insani değerler ve zaafılar gelmektedir. Dünya hayatına ve nimetlerine fazla bağlılık, bunlara ulaşmada sınır ve engel tanımama ve özellikle cimrilik gibi duygular bedeninin yeniden can bulacağı günde insanı azaba sürükleyecek sebeplerdir. Nimetin Allah'tan geldiğine ve O'nun yolunda harcanması gerektiğine duyulan güçlü inanç ise insanın kurtuluşunu ve ilahî mükâfatı getirecektir.⁵⁷ Razi insanı ve toplumu azaba sürükleyen cimrilikten

⁵³ el-Kasas 28/58-59.

⁵⁴ el-Ali İmran 3/14-15.

⁵⁵ en-Nahl 16/41.

⁵⁶ el-Ali İmran 3/134.

⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Tahk.: Mustafa es-Seyyid Reşad), Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2000, XII,

kurtulabilmenin yollarını, ihtiyaçları en aza indirmek, ölümü çokça hatırlamak, cimriliği yeren ve cömertliği öven ayet ve hadisler üzerinde düşünmek, cimriler hakkında insanların ne kötü şeyler düşündüğünü hatırlamak, biriktirilen maldan en iyi faydalanma yolunun onu hayra harcamak olduğunu bilmek, ölümün insanı tüm maldan mülkten bir gün ayıracağını, ölüm gelmeden malın hayra harcanması gerektiğini kabul etmek şeklinde sıralamıştır.⁵⁸ Kur'an'da insana ve topluma dair anlatılanların ve onlara müfessirlerce üretilen çözümlerin bugün de geçerli olduğu açıktır.

Ayetlerde vurgulandığı üzere yaşanmışlıkların sebep ve sonuçlarının tekerrürü sadece bu dünyayı değil ahireti de kapsamakta, hatta yaşanmışlıkların gerçek ve kalıcı sonuçları ahirette görülmektedir. Tarihsel süreçlerin bireysel ve toplumsal manada nihaî sonuçlarının alınacağı âleme '*dâru'l-âhira*' (varılacak son yer) denmesinin sebebi de budur.⁵⁹ Kendisine verilen nimetlerle yeryüzünde fesadı yayan fert ve ümmetler hem kıyameti yaklaştırmakta hem de ahirette görecekları karşılığı hak etmiş olmaktadır.⁶⁰ Razî, azap ve mükâfat yurdunun özelliklerini anlatan ayetlerin cennet ve cehennemden şimdiden yaratılmış olduklarına işaret ettiğini, bu tasvirlerin uhrevî sonun delilleri olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Kur'an'da dünyada yaşananların ahirette yaşanacakları belirlemesiyle bilinen ile bilinmeyen âlemler arasında ilişki kurulmaktadır⁶² ve sebep-sonuç şeklinde gerçekleşen bu ilişki, tarihin tüm insanlar için tekerrür eden en önemli boyutudur.

Kur'an'a Göre Tekerrürün Geçerli Olmadığı Durumlar

Kur'an kendi nüzul sürecinden kıyamete kadar gelecek tüm insan ve toplumları tarihsel olayların tekrar eden boyutlarını esas alan mesajlarıyla uyarmaktadır. Bununla birlikte Kur'an'da bütünsel tarih sürecinde tekrarı mümkün olmayan durumlara da vurgu yapılmış, böylece Kur'an'ın tarih anlayışı ile özellikle Antik dönemlerin ve Hristiyanlığın tarih anlayışları arasındaki farklılıklar belirgin şekilde ortaya konmuştur. Böylece Kur'an tarihte tekerrürü, bütünüyle reddeden anlayışlardan ayrıldığı gibi bütünüyle kabul eden anlayışlardan da kesin çizgilerle ayrılmaktadır.

Kur'an'a göre bütünsel tarih sürecinde dünya hayatının tekerrürü yoktur. Bununla kastedilen, insanın geçmiş hayatından ne denli pişmanlık duyarsa duysun ve bunun için ne kadar yalvarırsa yalvarsın ahiret âlemine geçtiğinde dünya hayatına bir daha geri dönemeyeceğidir. Bu yönüyle Kur'an, insan yaşamının

151.

⁵⁸ Fahrüddin Râzî, *Kitâbu'n-Nefs ve'r-Ruh*, İslamâbâd, 1968, s.113.

⁵⁹ Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğâ*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1996,43.

⁶⁰ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, III, 562.

⁶¹ Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, Beyrut: Dâru'l-Kitâb'l-İlmiyye, 1990, II, 113.

⁶² Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev.: Süleyman Ateş), İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997, s.113.

sürekli yeniden başlayan ve birbirini döngüsel bir şekilde tekrar eden sonsuz bir süreç olduğu iddiasındaki kadim Mısır ve Hint kültürlerini reddetmektedir. Dünya hayatının bir defaya mahsus oluşu yani canı alınmış bir insanın bir daha dünya hayatına dönemeyecek olması, Hristiyanlık başta olmak üzere pek çok farklı kültür ve mezhepte kabul gören Mesih beklentisi inancını çürütmektedir.

*'Ateşin karşısında durdurulup da, 'Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak ve müminlerden olsak' dedikleri vakit (hallerini) bir görsen!'*⁶³

*'Suçlular, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, 'Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Artık şimdi bizi (dünyaya) döndür ki, salih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız" dedikleri vakit, (onları) bir görsen!'*⁶⁴

*'Yahut azabı gördüğünde, 'Keşke benim için dünyaya bir d?nüş daha olsa da iyilik yapanlardan olsam' demesin.'*⁶⁵

Kur'an'a göre dünya hayatının kendi içerisinde gerçekleşen olaylarda tekerrürün söz konusu olması, insana ve toplumlara yaşanmışlıklardan ders alma, hataların tekrarından uzaklaşıp iyi ve doğru olanı devam ettirme konusunda fırsat sunarken, bütün olarak dünya hayatının bir daha tekrarının ilahi plan uyarınca imkânsız kılınması ise insana bugünün önemini yeterince takdir etmesi gerektiği, giden zamanın bir daha geriye alınamayacağı uyarısını yapmaktadır. Zira kendisi uğruna ahiret hayatının ikinci plana itildiği mal, evlat vs. kısa vadeli kazanımların fayda vermeyeceği, geri dönüp de bunlardan vazgeçilecek bir dünya hayatının imkânsız olacağı günler gelecektir:

*'O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar!'*⁶⁶

*'Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz? İçlerinde ebedî yaşama ümidiyle sağlam yapılar mı ediniyorsunuz? Tutup yakaladığınız zaman zorbaca yakalarsınız. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bildiğiniz her şeyi size veren, size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar veren Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü ben, sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum.'*⁶⁷

*'Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz. Size verdiğimiz dünyalık nimetleri de arkanızda bıraktınız.'*⁶⁸

⁶³ el-Enam 6/27.

⁶⁴ es-Secde 32/12.

⁶⁵ ez-Zümer 39/58.

⁶⁶ eş-Şuara 26/88.

⁶⁷ eş-Şuara 26/128-135.

⁶⁸ el-Enam 6/94.

*'Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size 'Allah yolunda sefere çıkın' denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.'*⁶⁹

Anlaşıldığı üzere Kur'an, dünya hayatının nasıl düzenlenmesi gerektiğini ortaya koyarken, tarihsel sürecin tekerrür eden yönlerini geçmişten getirdiği örneklerle açıklamıştır. Buna göre geçmiş ümmetlerin başından geçenler, kaybedenlerin dünya hayatında yaptıkları hatalar, kazananların ilahî övgüye mazhar olan davranış kalıpları tarih boyu tekerrür etmektedir. Tarihin tekerrür etmesi mümkün olmayan yönleri ise kaybedilen zamanın ve ömrün bir daha geri gelmeyeceği, bu yüzden her anın dikkatle değerlendirilmesi zorunluluğu vurgulanırken öne çıkarılmıştır.

Sonuç

Tarih felsefesi, içerisinde geçen tüm yaşanmışlıklarla birlikte tarihi belirli sorunsallardan hareketle anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu sorunsallardan birisi, tarihte bir tekerrürden yani yaşanmışlıkların uzun veya kısa vadelerde kendini tekrar etmesi gibi bir durumdan söz edilip edilemeyeceğidir. Tarihe dair diğer tüm sorunsallarda olduğu gibi buna da verilen farklı cevaplarda Kur'an, kendisi dışında kalan düşünce sistemleriyle bazı konularda uzlaşmış, bazı konularda ise kesin çizgilerle onlardan ayrılmıştır. Kur'an tarihte tekerrürün varlığını kabul eden anlayışların bu savunusunu paylaşmakla birlikte söz konusu tekerrürü olayların şeklinden ziyade özüne, dünyevi sebep ve sonuçlarının yanı sıra uhrevi ve kalıcı sonuçlarına taşımakla söz konusu probleme daha derinlikli bir bakış açısıyla yaklaştığını göstermiştir.

Kur'an'ın tarihte tekerrürü kabul etmesi onun kendisinden önceki vahyi tasdik etmesi ve hitabının kendi nüzul sürecinden sonraki insanları kuşatabilmesi açısından da son derece önemlidir. İnsanların yaşadıkları tarihsel zaman ve mekânlar değişse de Kur'an'ın ruhunun ve mesajının kendisinden önceki ilahi kitaplarla bütünüyle aynı olması insan hayatının öz itibarıyla aynı kaldığının, dahası onun, algılama yeteneği kendi yaşadığı zamanın ve mekânın dışına çıkamayan insan aklının eseri olmayıp ilahi kaynaktan geldiğinin en önemli kanıtıdır. Bu bakımdan tarihin tekerrürü problemini salt tarih felsefesine ait bir sorunsal olarak değerlendirmek doğru değildir.

Kur'an'ın tarihin tekerrürüne dair geliştirdiği anlayışı değerlendirdikten sonra Toynbee'nin konuyla ilgili olarak çalışmamızın başında zikrettiğimiz sorularını cevaplamak istiyoruz.

-Tarihin tekerrürden ibaret olduğunu söylemek, insanın hep aynı kaldığı ve tarihin zaten hiç değiştirilemeyecek gidişatı karşısında eli kolu bağlı olduğunu

⁶⁹ et-Tevbe 9/38.

söylemek anlamına mı gelmektedir? Tarihin bir bilim kabul edilmesiyle sınırları belirlenen modern tarih felsefesinin özellikle 18. 19. ve 20. yüzyıllardaki temsilcilerinin aksine Kur'an, tarihteki tekerrürü, gidişatı zaten önceden belirlenmiş olaylar karşısında insanın acziyeti olarak değil, tam tersine olayların arkasındaki derin ilahi hakikati ve hikmeti kavrayıp tarihin gidişatına yön vermesi konusunda kendisine sunulmuş bir fırsat olarak değerlendirmektedir.

-Tarihte zaman, mekân ve kişiler değişse de olaylar öz itibariyle aynı sebeplerin ürünü, aynı sonuçların amili midir? Kur'an bu soruya net bir şekilde olumlu yanıt vermekte, bu aynılığı kendi getirdiği hakikatin ve mesajın kendisinden önceki ilahi kitapları tasdik edip, kendisinden sonra gelecek insanları kuşatmasına sebep olarak göstermektedir. Kur'an tarihsel olaylardaki şekli değişikliklere takılmayıp, bunlara götüren saiklere yoğunlaşmaktadır. Örneğin tarihte gelmiş gelecek tüm zulümlerin yapılma şekli zamana ve coğrafyaya göre değişmektedir, fakat insanı zulmetmeye götüren nefsin kötü arzuları, hırsları ve diğer fitri saikler aynıdır.

-Tarih kendini tekrarlar mı, dahası bu tekrarı ispatlamak mümkün müdür? Tarihte ara sıra benzer şekilde gerçekleşen olaylar, tarihsel süreçlerin bütünüyle birbirinin tekrarı olduğu sonucuna mı götürmelidir? Kur'an'a göre tarihte olaylar ara sıra değil bütünsel olarak benzer şekilde gerçekleşmektedir. Bu benzerliğin ispatı ise insanlar, ümmetler ve onlara gönderilen peygamberler değişse de tarihsel süreçte hayırla şerrin, hak ile batılın mücadelesinin farklı kişilerin elinde sürekli tekrar etmesi, peygamberlerin farklı ümmetleri hep aynı hakikatlere çağırmasıdır.

-Tarihte olayların hep birbirinin tekrarı olduğunun kabul edilmesi durumunda insanın geleceği şimdiden öngörmesi de mümkün müdür? Kur'an bu soruya tarih felsefecilerinkinden çok daha geniş bir perspektifle yaklaşmaktadır. Tarihsel sürecin önceden tahmin edilmesi tek tek olayları ve sonuçları bütünüyle tahmin edebilmek şeklinde olamasa da seçilen farklı yaşam tarzları ve davranışların dünyevi ve özellikle uhrevi sonuçları Kur'an'da kesin olarak belirtilmiş, bu şekilde insanlar bazı tutum ve davranışlara ısrarla teşvik edilirken bazılarından men edilmişlerdir. Örneğin iyilikte bulunmanın kesin sonucu kat kat iyilikle ödüllendirilmektir. Aynı şekilde dünyada hakkı olmayan bir şeyi istemenin ve bu yolda fesat çıkarıp zulmetmenin hiç kimse için değişmeyecek sonucu dünyada ve ahirette hüsrân ve azaptır. Özellikle modern tarih felsefeleri tarihsel süreci bu dünyaya hasrettikleri için tarihte sebeplerin ve sonuçların tekerrürünü ve bunların önceden bilinebilmesini de hep kısa vadede beklemişlerdir, oysa insanın ve toplumların yaptıklarının sonuçlarını hemen görememeleri Kur'an'ın tarihi çok daha uzun vadeli tasavvur etmesi ve insanın her zaman algılayamayacağı ilahi hikmetin gereğidir. İnsanın sınırlı algılarının ürünü olan bir tarih anlayışı ile tarihin

bütününe hâkim bir üst aklın sunduğu tarih anlayışı arasındaki temel fark da budur.

-Tarihte tekerrürün kabul edilmesi tarihin, geçmişteki tüm olaylarda geçerli olan ve gelecekte yaşanacak tüm olaylara da tam anlamıyla uyarlanabilecek kesin kurallar/yasalar tarafından belirlendiğini mi ispatlar? Kur'an bu soruya da net bir şekilde olumlu yanıt vermekte, fakat yine soruda bahsi geçen yasaı dünyevi hayatın sınırlı kanunları olmaktan çıkarıp ilahi hakikate dönüştürmektedir. Bir başka deyişle Kur'an, yasa mefhumuna da derin ve ilahi bir anlam yüklemektedir. 'Şöyle yaparsanız şöyle olur' şeklindeki bir ifade tarih felsefesinde salt dünya hayatını kuşatan sebep ve sonuçları kapsar. Oysa aynı ifade Kur'an'da dünya hayatında yapılanların dünya ve ahiretteki sonuçlarını içerisine alacak şekilde genişletilmiştir. Seçilen davranış tarzının sonuçlarının hemen ya da uzun vadede ortaya çıkması ise tamamıyla ilahi irade ile alakalıdır.

Anlaşıldığı üzere Kur'an, hem tarihin kendisine hem de tekerrür gibi tarihte sorun olarak kabul edilen tüm durumlara her iki âlemi de kuşatacak cevaplar vererek onlara yeni bir perspektif kazandırmaktadır.

Kaynakça

Albayrak, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şûle yay., İstanbul, 1993.

Alkan, Hasan, İbn Haldun ile Arnold Toynbee'nin Tarih Görüşlerinin Karşılaştırılması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2010.

Audi, Robert, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, U.S.A, 1999.

Aysevener, Kubilay, *Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara, 2001.

Demir, Şehmus, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Fecr yay., Ankara, 2013.

Dumlu, Ömer - Savaş, Rıza, *Kur'an Atlası*, Ankara Okulu yay., Ankara, 2007.

Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (terc. Ali Berktaş), Kabalıcı yay., İstanbul, 2000.

Eliade, Mircea - Cauliano, Ioan P., *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (terc. Ali Erbaş), İnsan yay., İstanbul, 1997.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (terc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1997.

İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk. Mustafa es-Seyyid Reşad), Müessesetü Kurtuba, Kahire, 2000.

- İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut.
- Özsoy, Ömer- Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr yay., Ankara, 2015.
- Özlem, Doğan, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Say yay., İstanbul, 2010.
- Ragıp el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzu'l-Kur'ân*, Dâru's-Şâmiyye, Beyrut, 1996.
- Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- , *Kitâbu'n-Nefs ve'r-Ruh*, İslamâbâd, 1968.
- Şimşek, M. Sait, *Yaratılış Olayı*, Beyan yay., İstanbul, 1998.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
- Tanilli, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Adam yay., İstanbul, 1989.
- Toynbee, Arnold, *Medeniyet Yargılanıyor*, (ter. Ufuk Uyan), İşaret yay., İstanbul, 1998.
- Türkdoğan, Orhan, *Tarihin Sonu mu?*, İslami Araştırmalar Dergisi, c.7, I, Kış, İstanbul, 1993-94.
- Yılmaz, Hasan, *Kur'an ve Muhtevası*, Fecr yay., Ankara, 2008.
- Zemahşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *El-Keşşâf*, Riyad, 1998.
- , *Esâsu'l-Belâğa*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996.